

Решетилов К.В.,
студент факультету електроніки Семенченко Д.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Поява писемності та становлення самосвідомості давніх слов'ян

Яскравою культурно-мовною особливістю давніх слов'ян була наявність міжнародної надетнічної літературної мови — давньослов'янської, або церковнослов'янської. Структура етнічної та мовної самосвідомості була доволі складною і неоднорідною в різних слов'янських землях. Вона мала не лише локальні особливості, а й змінювалася історично, про що свідчать численні мовні, літературні та історико-культурні пам'ятки.

Виникнувши на початку 60-х років IX століття, слов'янська писемність стала доволі швидко поширюватися в слов'янських землях. І з початку, і згодом, у добу середньовіччя, основною її функцією, але аж ніяк не єдиною, було християнське богослужіння. В деякі західнослов'янські землі та, ймовірно, в західні й південні околиці південнослов'янських земель християнство прийшло ще до Моравської місії солунських братів Кирила і Мефодія. Болгари прийняли хрещення в 865 році, за часів князя Бориса, серби, ймовірно, в 70-х роках IX століття, а східні слов'яни — майже на століття пізніше, за часів князя Володимира в 988 році.

Русь з деяким запізненням, але з більшою ретельністю прийняла «слово істинне» і «грамоту слов'янську». Настільки швидке і широке поширення слов'янської азбуки, писемності, літератури та літературної старослов'янської мови пояснюється, крім того, надзвичайною близькістю в IX столітті всіх

слов'янських наріч (мов), що зберігали багато рис загальнослов'янської або праслов'янської мови.

Усвідомлення єдності або близькості слов'янських наріч самими слов'янами важливо для характеристики їхньої самосвідомості. З цієї самою метою важливо вирішити питання про те, яка азбука – глаголиця або кирилиця – була первинною, винайденою і застосованою самими Кирилом і Мефодієм. Сучасна слов'янська лінгвістика практично однозначно відповідає на це запитання, встановлюючи, що глаголиця більш давня, ніж кирилиця.

Для з'ясування питання про етнічну самосвідомість слов'ян цікава також проблема походження глаголиці. Історія основних європейських та деяких інших абеток засвідчує, що найчастіше одна азбука певним чином «успадковує» іншу. Так було з грецьким письмом, яке вийшло з фінікійського (давньосемітського), і з латинським, яке вийшло з грецького. Винятковість глаголиці, її принципова незалежність від грецького і латинського письма можуть бути сприйняті як демонстрація слов'янської культурної автономності, самобутності, відокремленості від інших етносів, що мали писемність, насамперед грецького. Глаголиця, проте, у багатьох південнослов'янських землях була замінена кирилицею, яка потім в культурно-історичному ареалі виявилася панівною.

З входженням Русі в греко-слов'янський світ, ареал давньослов'янської літературної мови й літератури, так само як і кількість творів, значно збільшився. Цей процес був одночасно і процесом поширення та утвердження кирилиці у східних слов'ян. Кирилиця (і кирилична література) стала тим самим ще більше надетнічною, міжслов'янською, тоді як поширення глаголиці згодом обмежалося доволі вузьким ареалом – хорватським узбережжям і прилеглими до нього територіями.

Варто зазначити, що Нестор на початку XII століття у вступі до «Повісті минулих літ» характеризував слов'ян як етнос з особливою мовою й особливою

«грамотою». Система історичних поглядів літописця є синтезом європейської (передусім візантійської) освіченості й уявлення про слов'янську єдність, що коріниться в термінах «слов'яни» і «слов'янська мова». На думку Нестора, є три типи етнічних утворень:

1. Загальний тип, що охоплює всі слов'янські народності або великі етнічні утворення, а тим самим і племена, – етнічна сім'я.

2. Народність, як основна велика одиниця.

3. Плем'я, як дрібніша, ніж народність, одиниця, що до неї належить або з неї формується.

Відчуття приналежності до того чи іншого світу з часом ставало компонентом етнічної самосвідомості окремих слов'янських народностей, особливо, коли ця самосвідомість розвивалася і проявлялася в умовах татаро-монгольського або османського ярма.

Виникнення і поширення писемності у слов'ян були тісно пов'язані з прийняттям та утвердженням християнства, зі встановленням богослужіння слов'янською (старослов'янською) мовою. Уявлення про особливі переваги слов'янського письма, що протиставляється системам письма інших народів, стає в IX столітті вже частиною самосвідомості слов'ян, які прийняли «світло розуміння книжкового». До того ж IX століття слід віднести й зародження уявлень про сакральність слов'янського алфавіту, які потім стають дуже популярними.

Таким чином, створення власної слов'янської писемності та літературної мови стає новим поштовхом до посилення загальнослов'янської самосвідомості, до осмислення уявлень про місце слов'ян поміж інших народів. На межі XI–XII століть паралельно із занепадом слов'янської писемності в Центральній Європі давньослов'янська (церковнослов'янська) мова перестає бути літературною мовою для всіх слов'ян. Слов'янська ж писемність стає на цьому етапі відмінною ознакою лише частини слов'янських народів, які саме за цією особливістю виокремлюються

з-поміж інших, що не використовують таку писемність. Це накладає свій відбиток і на процеси розвитку самосвідомості слов'ян в наступний історичний період.

Література:

1. Флоря Б.Н. Сказания о начале славянской письменности. Изд. 2-е. СПб.: Алетейя, 2000. 384 с.
2. Куев К.М. Чорноризец Храбър. София, 1967.
3. Липатов А.В. Славянское Просвещение в общеевропейском контексте. Литература эпохи формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Просвещение. Национальное возрождение. М., 1982.
4. Лихачев Д.С. Древнеславянские литературы как система. Славянские литературы: VI Международный съезд славистов. М., 1968.
5. Голенищев-Кутузов И.Н. Славянские литературы. М., 1973.